

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ПОКАСЬ ВІТАЛІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 37.018.32+376.56

**ЗМІНА ФІЛОСОФСЬКОЇ ПАРАДИГМИ
УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИМ ПРОЦЕСОМ
ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України
дійсний член НАПН України
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання
НАПН України, директор;

доктор філософських наук, професор
Вікторов Віктор Григорович,
Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентові
України, завідувач кафедри філософії,
соціології державного управління;

доктор філософських наук, професор
Дзвінчук Дмитро Іванович,
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу,
завідувач кафедри державного управління.

Захист відбудеться 10 лютого 2012 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «6» січня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження теми дисертації. Реформування освітньої галузі в Україні зумовлює необхідність модернізації системи державного управління освітою, в тому числі й інтернатними закладами. Концептуальні засади щодо управління навчально-виховним процесом у інтернатних закладах освіти ґрунтуються на положеннях Конституції України, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про охорону дитинства», у державних програмах «Освіта. (Україна XXI століття)», «Діти України», «Вчитель», у Національній доктрині розвитку освіти України, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. Названими державними документами законодавчо закріплені прогресивні зміни, які відбулися в освітній політиці у період становлення української державності, і одночасно накреслені нові завдання для подальшого розвитку системи освіти.

За роки від часу проголошення незалежності, з частки освіти, що дісталась нам у спадщину від колишнього СРСР, в Україні створено досить струнку й ефективну систему національної освіти, яка загалом забезпечує державу і суспільство в підготовці освічених і вихованих громадян, професійну підготовку кадрів, фахівців вищої кваліфікації, конкурентоздатних у європейському освітньому просторі. Україна підписала Лісабонську конвенцію щодо визнання кваліфікацій у галузі вищої освіти (1997 р.), вступила до Болонської спільноти країн європейського простору і впевнено розвивається у відповідності з вимогами часу та суспільними потребами.

Інтеграція України до Європейського економічного, культурного, освітнього простору вимагає розв'язання цілої низки проблем у навчанні та вихованні підростаючого покоління, які знаходять відображення на духовному, моральному, демографічному рівнях. Серед проблем, що потребують першочергового розгляду та вирішення вирізняються такі проблеми, як забезпечення рівного доступу до якісної освіти, створення системи й формування потреби освіти впродовж життя, підвищення демократичності організації навчально-виховного процесу та управління навчальним закладом, поєднання освіти з глибокими науковими дослідженнями, інформатизація навчального процесу, забезпечення впровадження на всіх рівнях системи освіти мовних стратегій, удосконалення нормативно-правової бази, оптимізація мережі навчально-виховних закладів тощо.

В основі означених проблем знаходяться процеси, які визначають спрямованість і якість розвитку сучасної цивілізації. Першими серед них є процеси глобалізації, інформаційної революції, міграційні зміни, протидія міжнародному тероризму, інтенсифікація міжнародних відносин та міжкультурних комунікацій тощо. Для країн колишнього СРСР важливим є й врахування таких чинників, як становлення ринкових та демократичних відносин. Перехід від моно-технократичного й тоталітарного суспільства до демократії не здійснюється автоматично. Людей треба навчати жити й працювати в сучасних умовах. А це вже - завдання школи й університету, які

мають першими зреагувати на зміну умов суспільного розвитку та його перспектив.

В сутності, мова йде про необхідність утвердження нової філософії освіти, яка б відповідала духові часу та обумовлювала конструювання (трансформацію, модернізацію) навчально-виховного процесу, у відповідності зі змінними вимогами часу. Модернізація змісту навчальних дисциплін, впровадження високих педагогічних технологій, гуманізація та демократизація навчального процесу, його інформатизація - далеко не повний перелік складників нової філософії освіти, яка впроваджується. Характерним є й те, що ця філософія має системний характер. Вона охоплює собою кожен ланку, кожен напрям, кожен складову загальної системи освіти, обумовлює реалізацію в них нових і новітніх підходів.

Комплекс завдань переходу системи освіти на нову філософію розвитку постає й перед такою ланкою, як інтернатні заклади. Зміна вектору суспільного розвитку й перехід до ринково-демократичних відносин супроводжує низка суперечностей, результатом яких є масове зубожіння народу, різке збільшення захворюваності дітей, поширення соціального сирітства, безпритульності, зростання дитячої злочинності, вимагають від державних органів управління освітою, педагогічної науки, нової філософії, нових, нестандартних підходів у розв'язанні проблем навчання, виховання, оздоровлення, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей з особливими потребами.

Інтернатні заклади освіти завжди відігравали і відіграють важливу роль у розвитку педагогічної теорії і практики, оскільки вони є складовою частиною процесу вдосконалення системи освіти.

Оптимізація діяльності інтернатних закладів освіти на сучасному етапі можлива тільки на основі ретельного вивчення історичного досвіду. Особливий інтерес і актуальність, у зв'язку з цим набувають дослідження діяльності навчально-виховних закладів такого типу в історичному аспекті.

Вивчення діяльності інтернатних закладів освіти допоможе вирішити питання взаємодії теорії і практики, простежити, в якій мірі отримали практичне розв'язання важливі проблеми навчання, виховання дітей, організації їхнього дозвілля і побуту. Не менш важливо й те, що нового, цінного було вперше вироблено інтернатними закладами і чим, у свою чергу, збагатилася сучасна наука.

Осмислення цих проблем має важливе теоретичне і практичне значення для сучасної освіти, оскільки допомагає усвідомити роль інтернатних закладів у подальшому вдосконаленні системи суспільного виховання дітей.

Запропоноване дослідження проведено на основі аналізу розвитку і діяльності інтернатних закладів освіти України у 1917-2010 роках. Саме в цей період розроблялися важливі проблеми навчання, виховання, трудової підготовки дітей, були розроблені і втілені в життя конкретні заходи, щодо зміцнення матеріально-технічної бази, поліпшення складу керівних та педагогічних працівників, удосконалення навчально-виховного, лікувально-реабілітаційного процесу. Особливу актуальність мали питання органічної

єдності загальної політехнічної освіти та трудового виховання, формування змісту освіти, обґрунтування форм, методів, засобів навчання і виховання, визначення системи виробничого навчання, покращення лікувально-оздоровчої роботи і соціального захисту дітей. Багато цих та інших питань, у зазначені роки, знайшли оригінальні рішення, безумовно, важливі для подальшого зміцнення і вдосконалення інтернатних закладів освіти на сучасному етапі.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Аналіз наукової літератури з даної проблеми свідчить про недостатнє її опрацювання. Теоретичні засади діяльності дитячих будинків, шкіл-інтернатів розроблялися в роботах В. Галузинського, Ю. Грицай, Б. Кобзаря, А. Макаренка, В. Слюсаренка, В. Сороки-Росинського, М. Ярмаченка та ін.

Стосовно теоретичного осмислення досвіду роботи шкіл-інтернатів в Україні, процес розпочався вже у перші роки їхнього існування і, як результат, супроводжувалося виданням цілого ряду фундаментальних праць, у яких розглядалися проблеми навчання, виховання, трудової підготовки, організації дозвілля та побуту дітей. Серед них такі праці, як В. Вугрича, Б. Кобзаря, Б. Мельниченка, Є. Пустовойтова.

Особливу увагу було приділено дослідженням проблеми особистісно-орієнтованого підходу у вихованні школярів М. Акимової, І. Беха, А. Бойко, М. Боришевського, І. Єрмакова, В. Кузя, В. Нечипоренко та ін.

Правові тенденції знаходять своє відображення в особистісно-орієнтованій педагогіці західних країн і США, зокрема у працях Д. Дьюї, А. Маслоу, С. Паттерсона, К. Роджерса, Б. Спока, С. Френе, Л. Рона Хаббарда та ін.

Концептуальні положення педагогіки про виховання дітей-сиріт розроблялися в роботах Я. Корчака, А. Макаренка, Й-Г. Песталоцці, В. Сухомлинського, Т. Шацького. Психологічно-педагогічні аспекти соціалізації дітей-сиріт висвітлено у роботах М. Алексєєва, Я. Гошовського, Л. Дробот, Н. Міщенко, О. Мороза, Н. Рєпи, Ю. Підборського.

Також виконано ряд дисертаційних досліджень, присвячених висвітленню окремих аспектів процесу вдосконалення навчання та виховання дітей у школах-інтернатах (А. Аблятипов, С. Болтівець, Л. Канішевська, В. Слюсаренко, В. Чугаєвський, Т. Шатохіна, В. Яковенко).

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що актуальність дослідження зумовлена, по-перше, необхідністю подальшої розробки проблеми розвитку інтернатних закладів освіти з опорою на позитивний досвід, накопичений дитячими будинками і школами-інтернатами на першому етапі їхнього існування, по-друге, можливістю проаналізувати основні тенденції становлення цих навчально-виховних закладів для обґрунтування перспектив їхнього розвитку та модернізації, по-третє, недостатнім вивченням питання у філософській літературі, оскільки до цього часу немає спеціального дослідження, в якому б висвітлювався процес удосконалення та управління навчально-виховною роботою у інтернатних закладах освіти України. Враховуючи, що інтернатні навчально-виховні заклади розвивалися у зв'язку з

конкретними суспільно-політичними і соціально-економічними умовами, нами ставилось завдання проаналізувати та узагальнити, головним чином, ті факти, які є характерними, специфічними для України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1917 року до 2010 року. Нижня межа обумовлена тим, що за часів Першої світової війни, революцій, громадянської війни в Україні значно збільшилась кількість дітей-сиріт, безпритульних і бездоглядних дітей. Виникла й необхідність створення інтернатних закладів. У зв'язку з цим починають створюватися заклади суспільного виховання дітей, а саме: дитячі будинки, дитячі майданчики, дитячі містечка, дитячі комуни, дитячі колонії. В подальшому розвивалася їхня мережа, удосконалювалася їхня структура, розроблялись нові підходи щодо збільшення охоплення навчанням, вихованням, лікуванням, соціальним захистом великої категорії дітей-сиріт, бідних, обездолених та хворих дітей.

Верхня межа дослідження обумовлена тим, що кінець ХХ й початок ХХІ століття характеризується значними суспільно-політичними та соціально-економічними змінами в Україні, якісними зрушеннями у ціннісних орієнтаціях суспільства. Зокрема, в державі сформувалися нові погляди щодо організації навчання, виховання, охорони здоров'я, соціального захисту дітей, які потребують державної допомоги і підтримки, створена законодавча база, яка закріпила право на освіту, соціальний супровід кожної дитини. У цьому контексті різко змінилася оцінка громадськості і державних органів управління стану суспільного виховання, усвідомлена необхідність серйозного аналізу недоліків та їхнього негайного подолання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України, молоді та спорту № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол №5 від 24 грудня 2009 року).

Мета дослідження полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні філософської парадигми управління навчально-виховним процесом у інтернатних закладах освіти, виявленні та дослідженні особливостей здійснення цього процесу в Україні, опрацюванні рекомендацій для подальшого розвитку освіти в контексті Національної стратегії розвитку освіти на 2012-2021 роки.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади та джерелознавчу базу розвитку інтернатної освіти в системі ринкових трансформацій;
- визначити сутність та детермінуючі чинники інтернатної освіти;

- дослідити співвідношення традицій та інновацій у системі інтернатних закладів освіти України;
- розкрити основні тенденції й особливості навчально-виховного процесу, лікувально-реабілітаційної роботи в інтернатних закладах, виявити резерви їхнього подальшого удосконалення;
- обґрунтувати умови ефективного управління навчально-виховним процесом в загальноосвітніх закладах інтернатного типу;
- визначити критерії сформованості в управлінців компетентнісного підходу до організаційно-адаптивного управління в загальноосвітніх закладах інтернатного типу;
- розробити науково-методичні рекомендації щодо організації управління навчально-виховним процесом у інтернатних закладах.

Об'єктом дослідження є управління навчально-виховним процесом у інтернатних закладах освіти України періоду їхнього становлення та ринкових трансформацій.

Предметом дослідження є умови організаційного управління навчально-виховним процесом в освітніх закладах інтернатного типу.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження визначається підходом, який опирається на принципи об'єктивності та цілісності, а також комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. У роботі застосовано діалектичний метод, завдяки якому отримана можливість побачити і представити предмет дослідження у всіх його соціальних та інших взаємних зв'язках і залежностях; метод системного аналізу, який сприяв комплексному аналізу національного контексту нової філософської парадигми освіти, щодо інтернатних закладів; порівняльний метод використовувався для аналізу парадигмальних педагогічних ідей та пріоритетних цілей освіти, під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників; історичний метод; структурно-функціональний метод; герменевтичний метод, що забезпечив проникнення у внутрішню сутність процесів трансформації освіти під впливом ринкових перетворень.

Джерельну базу дослідження склали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади України (фонд 166), Центрального державного архіву громадських організацій України, архіву Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, монографії, дисертації, автореферати, збірники наукових праць, довідково-бібліографічна література. Великий інтерес для нашого дослідження становили звіти деяких дитячих будинків, шкіл-інтернатів, матеріали перевірок державними органами управління освітою.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що в дисертації сформоване інтегративне бачення природи та сутності модернізації інтернатної освіти, здійснюване під впливом ринкових трансформацій, практично вперше у вітчизняній літературі визначено сутність і зміст організаційного управління навчально-виховним процесом у інтернатних

зкладах, а також критерії і показники оцінки рівня сформованості професійної управлінської компетентності керівників шкіл-інтернатів, виділені й обґрунтовані напрями цієї взаємодії та особливості її реалізації в українському суспільстві.

У дисертації сформульовані положення, що конкретизують наукову новизну дослідження і виносяться на захист:

- визначено, що сама історія інтернатних закладів освіти свідчить про те, що її ідея, головним чином, базується на сприйнятті її як вияву гуманістичної філософії державної освітньої політики. Доведено, що головними принципами існування інтернатної освіти, як складної соціальної системи є дитиноцентризм та гуманізм;

- встановлено, що головний концепт - «інтернатний заклад» є поняттям, що охоплює собою систему нововведень, які істотно змінюють результати освітнього процесу, створюючи при цьому удосконалені чи нові освітні, дидактичні, виховні системи; освітні педагогічні технології і практики; методи, форми, засоби розвитку особистості, організації навчання та виховання; технології управління навчальним закладом, системою освіти загалом. З'ясовано, що це державний заклад, який забезпечує утримання, розвиток, виховання та навчання дітей-сиріт та дітей, яких позбавлено батьківського піклування, а також дітей, які мають вади у розвитку та поведінці.

- доведено, що інтернатні заклади повинні інтегруватися у суспільство, а створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених категорій дітей є одним з найважливіших завдань сьогодення, яке полягає не в ізоляції знедолених дітей від соціуму, а їх інтеграцію в соціум через пріоритетність в соціальній політиці дитиноцентристських форм допомоги;

- розкрито історію створення й діяльності інтернатних закладів як особливих навчально-виховних закладів у системі освіти, виявлена динаміка їхнього розвитку на різних етапах існування, характеризуються типи інтернатних закладів і аналізуються основні напрями й зміст навчально-виховної діяльності. Вперше розкрито головні тенденції й особливості функціонування інтернатних закладів у різні періоди, показано можливості творчого використання досвіду їхньої роботи в сучасних соціально-економічних умовах;

- визначено такі основні блоки для нормального функціонування загальноосвітньої школи-інтернату, які складають головні екзистенціали його існування: створення умов для діяльності школи-інтернату (матеріально-технічна база, добір і розміщення педагогічних кадрів, розпорядок роботи закладу, комплектування його вихованцями та ін.); організація навчально-виховного процесу (організація навчально-пізнавальної діяльності вихованців, форми і методи позакласної і позашкільної виховної роботи, самопідготовка учнів, інші види діяльності); управління школою-інтернатом (розподіл обов'язків між директором і заступниками, планування роботи, організація життєдіяльності загальношкільного колективу, роль самоврядування вихованців та ін.); організація спільної виховної роботи школи-інтернату, сім'ї

та громадськості;

- обґрунтовано, що для підвищення ефективності та гуманізації інтернатної освіти необхідно застосовувати інтегральні методи включення дитини в соціальне середовище, замість ізоляції її від нього; дитина повинна виступати не як об'єкт, а як суб'єкт взаємодії, реалізуючи суб'єктний підхід до соціалізації;

- встановлено, що ефективна діяльність системи учнівського самоврядування значною мірою полегшує процес соціальної адаптації випускників шкіл-інтернатів, сприяє зростанню суспільної активності учнів та вихованню різносторонньо розвиненої особистості. Вона допомагає дитині повірити у власні сили та справитись із деякими своїми комплексами в силу особливих потреб, сприяє згуртованості учнівського колективу, на засадах високої організованості, дисциплінованості, колективного самообслуговування, змагання;

- досліджено вплив внутрішніх умов соціально-економічної трансформації на реформування системи освіти, що дало можливість визначити такі основні проблеми інтернатних закладів освіти: незадовільний рівень фінансування, брак капітальних видатків для оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів, брак фахівців за певними спеціальностями та зниження якості навчання, безробіття серед випускників інтернатних навчальних закладів, низька професійна підготовка та емоційно-психологічна спустошеність, тощо;

- визначено, що соціальний захист дітей - необхідна умова функціонування та життєдіяльності інтернатних закладів освіти, що сприяє інтеграції вихованця в соціум і повинна систематично забезпечуватися кваліфікованими фахівцями в галузі соціально-правових стосунків;

- здійснено цілісне дослідження сучасних особливостей процесу управління загальноосвітніх шкіл інтернатного типу в аспекті дотримання та захисту прав людини; з позиції особистісно-діяльнісного підходу запропоновано три критерії (пізнавальний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий) і рівні правової вихованості старшокласників з урахуванням таких якостей, як відданість цінностям свободи, рівності, справедливості, повага прав людини, непримиренне ставлення до всіх форм дискримінації; методично концептуалізовано поняття «правове поле», як система спеціальних знань, норм і традицій шкільного життя, відповідальності за їх дотримання, що забезпечує вироблення в учнів правової свідомості та досвіду правової поведінки.

Теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження визначається тим, що в ньому проведено системний аналіз процесів, проблем і суперечностей удосконалення сучасної інтернатної освіти під впливом ринкових трансформацій; виявлено та узагальнено напрями модернізації української освіти, здійснено їх теоретичну кореляцію, згідно з вимогами Болонської декларації.

Матеріали можуть бути використані для подальшої наукової розробки

проблем філософії та історії освіти і педагогічної думки України, в процесі викладання курсів філософії освіти, історії педагогіки та соціальної педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах. Результати проведеного дослідження можуть також знайти застосування у системі післядипломної освіти під час розробки та впровадженні навчальних планів і програм на курсах підвищення кваліфікації учителів, вихователів, керівників шкіл-інтернатів, у практичній роботі інтернатних закладів освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, а також на ряді міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні фактори розвитку України в умовах глобалізації» (м. Київ, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Экономико-правовые аспекты и социальные приоритеты в тенденциях развития системы образования Украины в условиях интеграции в мировую образовательную систему» (м. Харків, 2008); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2008); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави» (м. Дніпропетровськ, 2008); Науково-практичному семінарі «Освіта в полікультурному просторі XXI століття: пошук стратегічних пріоритетів» (м. Київ, 2009); III Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Тернопіль, 2009); Науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (м. Київ, 2009); Міжнародної наукової конференції «Правова культура, правова свідомість і право» (м. Київ, 2010), Всеукраїнська наукова конференція «Другі філософські читання пам'яті Івана Бойченка «Людина. Історія. Розум» (м. Київ, 2010), Всеукраїнської науково-методичної конференції «Нові концепції викладання іноземної мови у світлі сучасних вимог» (м. Київ, 2010), IV Міжнародної науково-практичної конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Рівне, 2010), Всеукраїнського науково-методичного семінару «Інноваційні технології в дошкільній освіті: духовний розвиток дитини» (м. Київ, 2011), Міжнародної наукової конференції «Культура і право на початку XXI століття» (м. Київ, 2011), Науково-практичної конференції «Основні напрями модернізації вищої освіти в контексті викликів епохи» (м. Київ, 2011), V Міжнародної науково-практичної конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Переяслав-Хмельницький, 2011).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 2 монографії, 3 посібники та 20 статей у наукових часописах, визначених ВАК України як фахових з філософії.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження, робота складається із вступу, шести розділів, висновків та списку

використаних джерел (387 позицій). Загальний обсяг дисертації – 397 сторінок комп'ютерного тексту, із них основна частина дисертації – 360 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дисертаційного дослідження, а також визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, ступінь їхньої апробації.

У першому розділі дисертації - **«ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»** розглядаючи сутність і місце інтернатної освіти в структурі освітнього процесу, маємо можливість поглибитись в її загальну філософію. У першому наближеному вигляді ця освіта постає як вияв гуманізму, гуманного ставлення до людини, гуманістичної філософії, опрацьовану людством впродовж історії.

Гуманістична традиція передбачає визначення найвищої цінності людського буття та забезпечення гідних умов існування будь-якої особистості. Відповідальність держави й суспільства зростає, коли мова йде про освіту соціально незахищених дітей. Багатогранність і складність завдань, що стоять сьогодні перед суспільством (зубожіння народу, збільшення захворювань серед дітей, соціальне сирітство, безпритульність, дитяча злочинність), вимагають від органів освіти, педагогічної науки нових, нестандартних підходів до розв'язання проблем навчання, виховання, оздоровлення, соціального захисту й матеріального забезпечення цієї категорії дітей і підлітків. У цих умовах потребує розвитку й удосконалення матеріально-технічна база, навчально-виховний процес, лікувально-реабілітаційна робота, соціальний захист в інтернатних закладах освіти, що є важливою складовою частиною системи суспільного виховання дітей.

На різних етапах суспільного розвитку в Україні існували групи дітей і підлітків, які потребували державної допомоги та підтримки. У зв'язку з цим, державою створювалися особливі заклади суспільного виховання дітей (дитячі притулки, дитячі будинки, дитячі колонії, комуни, загальноосвітні школи-інтернати, санаторні школи-інтернати, школи соціальної реабілітації, гімназії-інтернати, ліцеї-інтернати, навчально-реабілітаційні центри, тощо).

Слово інтернат походить від латинського слова «internus», що в перекладі означає внутрішній. Школа-інтернат за педагогічним словником визначається «як загальноосвітня школа, в якій діти навчаються і живуть». Саме в такому розумінні «школи - інтернату», починаючи з 1956 року в Україні приступили до створення загальноосвітніх шкіл-інтернатів, як навчально-виховних закладів нового типу. Сьогодні у системі освіти України досить скромне місце за чисельністю і дуже важливе за значенням займають загальноосвітні школи-інтернати різних типів, вихованцями яких є діти і підлітки з певними соціально-психологічними проблемами у житті і такі, які мають вади фізичного та

розумового розвитку.

Діти, що навчаються в інтернатних закладах - найбільш вразлива частина нашого суспільства, вони потребують постійного захисту, допомоги та підтримки. Особливо, якщо мова йде про інтернатні заклади для дітей з особливими потребами, тобто таких, які мають невиліковні вади здоров'я. Головне завдання таких інтернатних закладів - допомогти кожній дитині отримати знання, уміння, навички та інтегруватися у соціум у відповідності з психофізичними можливостями, зумовленими структурою дефекту.

Наразі всі існуючі системи інтернатної освіти за останні десятиріччя ХХ століття відчули необхідність принципових змін і реформацій. Країни Східної Європи, в тому числі держави колишнього СРСР, вийшли на етап модернізації систем інтернатної освіти в другій половині 90-х років ХХ століття. Ми є свідками, а разом і учасниками формування нового типу відношення держави і суспільства до інтернатних закладів; формується принципово інша система освіти.

Суть нинішнього періоду полягає в тому, що він носить перехідний характер. Його часова тривалість залежить від багатьох факторів і сьогодні система інтернатних закладів переживає один із найскладніших періодів в своїй історії. Чітко накреслена часом необхідність побудови нового типу інтернатної освіти, яка б відповідала вимогам і літері міжнародних конвенцій. Можна назвати основні характерологічні ознаки системи інтернатних закладів нового типу: охоплення освітою всіх без винятку дітей (в тому числі з будь-якими порушеннями у розвитку); вільний вибір форми організації освіти, типу навчального закладу; рання діагностика і своєчасне визначення соціальних освітніх потреб дитини і сім'ї; спеціалізований освітній стандарт, який повинен передбачати відповідний освітній рівень дитини і його досягнення в області освітньої компетенції; створення освітніх закладів комбінованого типу, а звідси професійний супровід дитини-інваліда, консультації для батьків, вчителів масових шкіл; підготовка спеціалістів, які сприймуть нову систему інклюзивної освіти.

Освіта завжди була і є рушійною силою соціального прогресу, джерелом добробуту кожної людини, і тому великого значення набуває забезпечення можливості доступу до якісної і сучасної освіти усіх прошарків населення України. З метою приведення системи освіти у відповідність до особливостей ринкової економіки та вимог демократичного суспільства природно й закономірно відбувається її сучасна реформація на засадах демократизації й національної спрямованості, принципах єдності навчання, виховання й розвитку особистості і передбачає розгалужену мережу загальноосвітніх навчальних закладів. Всі трансформації, що відбуваються у системі освіти повинні поширюватися на інтернатні заклади освіти, для забезпечення формування та виховання повноцінної особистості для будь-якої дитини. Функціонування таких навчальних закладів має задовільнити потреби замовників освіти (учнів та їх батьків) і суспільства у допрофесійній підготовці учнівської молоді; забезпечити вільний вибір змісту, форм і методів навчання

відповідно до профілю закладу, реалізацію їх інтелектуальних і творчих здібностей, життєвих перспектив.

Головною соціальною відмінністю повинен також стати дитиноцентризм інтернатної освіти. Забезпечення вирішення соціальних проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, гарантовано перш за все, Конституцією України (стаття 51 та 52), яка визначає, що всі діти рівні у своїх правах незалежно від походження, утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

В Україні утвердилася розвинена національна модель освіти, в основі якої лежить принцип дитиноцентризму, гуманного ставлення до дитини. Не має значення, де навчається дитина в школі, в інтернатному закладі або вдома - держава, а отже органи управління освітою мають забезпечити необхідні умови для навчання всім без виключення.

Інтернатна освіта, як складна соціальна система, де дитиноцентризм та гуманізм є головними принципами її існування. Ці універсальні умови стосуються не тільки соціальної системи, а й її складових. Кожна соціальна система має задовольняти певні потреби своїх елементів, забезпечуючи їх виживання. Крім того, система має виробити певний процес соціалізації людей, даючи їм змогу сформуванню або суб'єктивні мотивації підпорядкування конкретним нормам, або певну загальну потребу такого підпорядкування. Водночас кожна система повинна мати певну організацію видів діяльності та інституційні засоби, щоб успішно протидіяти порушенням цієї організації, вдаючись до примусу або переконання. І нарешті, суспільні інститути мають бути відносно сумісні один з одним. У кожному суспільстві, крім соціальних норм, існують властиві тільки йому цінності. За відсутності таких цінностей малоймовірно, що окремі особи зможуть успішно використати потреби підпорядкування нормам. Фундаментальні цінності мають стати частиною особистості.

Таким чином, вивчення та аналіз практики становлення і розвитку інтернатних закладів освіти в Україні дає можливість зробити висновок, що цей процес відбувається з урахуванням тенденції соціально-економічного й науково-технічного поступу регіонів і держави в цілому. У країні ведеться пошук нових підходів до формування змісту освіти, форм і методів навчання та виховання молоді, управління навчальними закладами інтернатного типу, де в центрі уваги - творча особистість. Значну частину дослідження присвячено проблемам сучасного суспільства та життя дітей у ньому, особистості й спілкуванню, проблемам виховання в дитячих будинках сімейного типу, вчителям, вихователям, батькам, інноваційному менеджменту, правовому вихованню учнів школи-інтернату, соціальному сирітству в Україні.

У другому розділі дисертації **«ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»** розкрито соціально-економічні, суспільно-політичні й соціально-педагогічні передумови виникнення інтернатних закладів освіти.

Історія виникнення інтернатних закладів сягає давніх часів. Як свідчать

історичні дані, одні з перших притулків створили священнослужителі для осиротілих та підкинутих дітей у Константинополі 335 року. У середньовічній Європі церква організовує притулки, борючись з сирітством. Перший такий заклад виник у Мілані 787 року, а в 1212 р. з'являються шпиталі у містах Сан-Спіріто і Римі. Згодом такі установи відкрилися у інших містах Італії, а найбільше їх було створено у Флоренції наприкінці XIII - початку XIV століть.

Поступово італійський досвід боротьби з безпритульністю поширився до Франції, звідки його перейняла Росія. У Російській імперії влаштуванням дітей-сиріт уперше перейнялися за царя Михайла Федоровича (XVII ст.). Архімандрит Нікон відкрив сирітський дім у Новгороді. У 1706 році був заснований перший притулок для незаконнонароджених, або «соромних», малюків у Холмово-Успенському монастирі. 1715-го Петро I видав указ про відкриття нових шпиталів для дітей, у Москві - кам'яних, в інших містах - дерев'яних.

У першій половині XVIII ст. Феофан Прокопович створив першу школу для дітей-сиріт та бідних дітей при замиському архієрейському домі.

У другій половині XVIII ст., за часів Катерини II реформатор Іван Бецький збудував два притулки для підкинутих дітей у Москві 1764 року та в Санкт-Петербурзі 1770-го. У цих закладах були школи, які давали початкову освіту дітям, виховували у них просвітницьку мораль, робітничу етику та повагу до конституційних осіб.

З 1797 року ці виховні будинки мали назву притулків Відомства імператриці Марії, яка надавала їм значну матеріальну допомогу та здійснювала контроль за їх діяльністю.

У період розвитку капіталізму в Росії та Україні значно зросла кількість дітей, народжених поза шлюбом, від яких відмовлялися матері. Через тривалі війни та епідемії, збільшувалась кількість дітей-сиріт та закладів для них.

Важливим чинником розвитку інтернатних закладів XIX - на початку XX ст. стає суспільно-педагогічний рух. Відомі громадські діячі та педагоги того часу В. Белінський, О. Герцен, П. Каптерев, Д. Писарев, К.Ушинський, М. Шелгунов, М. Чернишевський розробляють ідею про суспільний характер виховання.

Широко використовувалась у Російській імперії система інтернатних закладів для дітей дворян. Протягом XIX ст. відкривалися пажеські та кадетські корпуси, інститути шляхетних дівчат та приватні пансіони.

Після Жовтневого перевороту 1917 року з приходом до влади більшовиків ситуація змінюється. Ідеологія більшовиків ґрунтувалася на філософії Фрідріха Енгельса, про взаємозв'язок між власністю, товаровиробництвом, гендером і класом.

Слід зазначити, що на певному етапі інтернатні заклади відіграли особливу роль у підтримці значної кількості дітей-сиріт, дітей вулиці, які страждали від наслідків Першої світової війни, громадянської війни, епідемій та голодомору. Неабиякої популярності у 1920-ті набули ідеї відомого педагога Антона Макаренка. Він вірив у колективні форми виховання і створював

колонії, комуни для безпритульних дітей, де вони навчалися, проходили трудове виховання та практикували дитяче самоврядування.

Наступні хвилі сирітства з'явилися внаслідок сталінських репресій, голодоморів та після Другої світової війни. Тут знову в нагоді стала система інтернатних закладів, яка допомагала виживати дітям. Незважаючи на всі перипетії тих буремних часів, інститут сім'ї усе-таки зберігся, але в свідомості багатьох людей залишилося відчуття, що інституційна опіка є прийнятною, а подекуди й ідеальною формою влаштування дітей, які позбавлені батьківського піклування.

Цікаво, що ідея розбудови системи інтернатних закладів в СРСР відродилася у 1950-х, коли на міжнародній арені тривали дебати про права дітей і була прийнята Декларація ООН про права дітей. У відповідь на це 1956 року на XX з'їзді КПРС було прийнято рішення про створення в Радянському Союзі шкіл-інтернатів нового типу.

У дисертації доведено, що на всіх етапах розвитку суспільства основною причиною виникнення інтернатних закладів для соціально незахищених дітей були соціально-економічні умови. Економічна криза, безробіття, війни, голод, стихії зумовлювали необхідність забезпечення соціального захисту дітей-сиріт, дітей-інвалідів, хворих, безпритульних.

Значне місце у розділі присвячено аналізу безпосередніх та опосередкованих змін в інтернатних закладах освіти, що розгортаються під впливом ринкових перетворень.

Пріоритетними завданнями виховання дітей у інтернатних закладах є ті завдання, що здатні забезпечити повноцінну участь дитини в подальшому житті в усіх сферах соціальних відносин: економічної, політичної, духовної. Такими завданнями в першу чергу є: 1) формування соціальної грамотності, тобто комплексу політичних, економічних, правових, психологічних знань та вмінь, які забезпечують адекватне включення в систему соціальних відносин та реалізацію функції соціального самозахисту; 2) виховання сім'янина. Формування необхідних здібностей для побудови власної родини, в якій реалізується зріле сприйняття шлюбних відносин, на основі усвідомленої материнської та батьківської позиції; 3) виховання готовності до трудової діяльності: розвиток різноманітних здібностей вихованців, підготовка їх до вибору професії; економічна підготовка, яка дозволяє самостійно реалізувати свої життєві плани; 4) формування конкурентоздатної особистості, тобто оволодіння молоддю людиною певними засобами поведінки реалізації своїх намірів на право зайняти більш значуще для нього місце у суспільстві; 5) громадянське виховання, яке формує у вихованців усвідомлення громадянської відповідальності, патріотичних відчуттів, готовності до участі в управлінні суспільством та державою; 6) формування моральних цінностей і гуманістичної позиції у взаємодії з людьми, готовності до надання допомоги людям та інших моральних вчинків; 7) виховання готовності до здорового способу життя, який включає раціональне харчування, регулярні заняття фізичною культурою і спортом, культуру сімейних стосунків, стійке негативне ставлення до

шкідливих звичок.

В умовах розвитку ринкових відносин, різних форм власності зростатиме рух недержавних організацій, благодійних фондів, спроможних розділити з державою відповідальність за створення умов для рівного доступу до якісної освіти всіх дітей, незалежно від рівня психофізичного розвитку. Через це необхідно розробити на рівні уряду програму заходів щодо координації діяльності недержавних громадських організацій і регіональних владних структур, визначити механізми стимулювання і підтримки всіх суб'єктів спеціальної освіти (податкові, інформаційні, рекламні послуги, надання переваги на державне замовлення та ін.), що стимулюватиме їхню діяльність в реалізації державних програм у галузі інтернатної освіти.

Характерною особливістю сьогодення є реконструювання системи інтернатної освіти на демократичних, гуманістичних засадах, створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання дітей, рівня і діапазону освітніх потреб.

У третьому розділі дисертації **«СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СИСТЕМІ ІНТЕРНАТНОЇ ОСВІТИ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ»** проаналізовано проблеми та суперечності розвитку сучасної освіти під впливом ринкових відносин, що утверджуються в Україні.

Процеси сучасних ринкових трансформацій, які охопили всі аспекти життєдіяльності людства, виявляються в загостренні конкуренції і інституціональних змін та є пов'язаними з потребою переосмислення ролі державного сектору в економіці. У новому суспільному контексті система освіти і її функції не можуть залишатися незмінними і потребують відповідної трансформації. У сучасному суспільстві набувають нового змісту призначення освіти, її масштаби, форми й методи організації та управління освітньою галуззю. Ринок в системі детермінант розвитку освіти посідає на сучасному етапі одне з провідних місць.

Досліджуючи процес впливу трансформації економіки України на систему інтернатної освіти, можна зазначити, що сучасні умови її розвитку і реформування є надзвичайно складними, конфліктогенними й суперечливими. З одного боку, відбувається значний тиск внутрішніх умов системної трансформації українського суспільства, а з другого - зовнішніх інтеграційних та глобалізаційних процесів.

Інноваційний розвиток економіки та соціальної сфери вимагає високого рівня освіти, зростання інтелектуального і духовного потенціалу суспільства, підготовки нової генерації людей, здатних створювати найновітнішу техніку й технології, активно втручатися і здійснювати реформування та піднесення економіки, розвиток духовності й культури населення. На жаль, незалежна Україна успадкувала розвинену і пристосовану до потреб тоталітарної держави систему освіти, масштаби і недосконалість якої виявились додатковою перешкодою на шляху її перетворення на демократичну, гуманну і національну.

Основний вектор формування нової моделі функціонування освіти в різних країнах (хоча всі вони визначаються різними стратегіями) полягає у

спільному фінансуванні професійної освіти з боку держави, приватних організацій, сімей, осіб, які навчаються, спонсорів, донорських і благодійних організацій, за участі некомерційних структур. Ця модель віддає перевагу механізмам фінансування, які б підвищували ефективність гнучкої, динамічної та спрямованої на результат системи відкритого навчання, оскільки вона заснована на високому ступені вимірності результатів діяльності індивідумів і навчальних закладів, що є керівним положенням суспільства знань. Суть полягає у зміні механізмів фінансування через більше залучення споживачів освітніх послуг у процес взаємодії між державою та освітнім закладом. Таку ж економічну модель з деякими поправками можна застосувати й до інтернатних закладів, які до цього часу знаходяться виключно у відомстві держави. Дійсно, держава повинна здійснювати соціальний контроль, бо мова йде про найбільш вразливі верстви населення, а інтернатні заклади не можуть бути комерційними чи прибутковими установами. Але модель залучення недержавного та некомерційного сектору до інтернатної освіти може надати варіативності у виборі освітньої моделі та гнучкості у задоволенні індивідуальних освітніх потреб вихованців інтернатних закладів.

Безумовно, інтернатний навчальний заклад є сьогодні найпоширенішою формою державного забезпечення дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування та дітей, що потребують особливої уваги. Чому ж тоді виникла необхідність пошуку нових моделей загальноосвітніх шкіл-інтернатів і навіть постало питання про доцільність їх функціонування взагалі?

По-перше, кардинальні політичні та соціально-економічні зміни в українському суспільстві активізували проблеми дитинства: кількість хворих дітей, неблагополучні сім'ї, наркоманія, схильність дітей і підлітків до правопорушень, зростання числа соціальних сиріт, тощо. Гостро постала проблема екології розвитку дітей і підлітків в Україні. По-друге, демократизація і гуманізація усіх сфер життя сприяли суттєвим змінам в системі освіти України: з'являються заклади освіти нового типу (гімназії, ліцеї, колежі тощо), які спричинили розшарування населення щодо можливостей здобувати освіту. Загальноосвітні школи-інтернати зі своєю закритою авторитарною педагогікою не входять до сучасних освітянських проектів. По-третє, виникла проблема рентабельності загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Не секрет, що загальноосвітня школа-інтернат на 300-400 вихованців коштує витратам загальноосвітньої школи I-III ступенів на 1500 учнів. Це означає, що школи-інтернати сьогодні економічно не вигідні для держави. По-четверте, організація навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах-інтернатах не зорієнтована на здійснення соціалізації вихованців з урахуванням реалій сучасного динамічного життя суспільства. Методи виховання педагоги цих закладів в основному використовують як засіб подолання негативних тенденцій, як засіб перевиховання дитини, а не формування позитивних властивостей і якостей. Це сприяє поширенню споживацької психології у дітей та підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів, яка породжує бездіяльну філософію життя.

Дослідження впливу внутрішніх умов соціально-економічної трансформації щодо реформування системи освіти дало можливість визначити такі основні проблеми інтернатної освіти: незадовільний рівень фінансування, брак капітальних видатків для оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів, брак фахівців за певними спеціальностями та зниження якості навчання, безробіття серед випускників інтернатних навчальних закладів, низька професійна підготовка та емоційно-психологічна спустошеність тощо.

Звідси виникає потреба раціонального збалансування інтересів держави, інтернатних навчальних закладів та споживачів освітніх послуг у таких закладах. Суперечливість цих інтересів зумовлена, з одного боку, обмеженими ресурсами державного бюджету для задоволення потреб суспільства у освітній підтримці вихованців інтернатних закладів, а з другого - суб'єктивними інтересами інтернатних навчальних закладів, зацікавлених в зростанні фінансових надходжень з різних джерел, а також зростаючими потребами споживачів в освітніх послугах.

Одним з важливіших завдань виховання та освіти учнів інтернатного закладу є формування соціальної зрілості. Цей процес охоплює формування, розвиток та становлення соціальних якостей особистості під впливом навчання, виховання та засвоєння елементів культури, норм, цінностей та соціальних ролей, які є значущими для суспільства та певних соціальних груп. Багаторічна педагогічна практика свідчить, що соціалізація та виховання учнів інтернатних закладів здійснюється в умовах ціннісно-нормативної невизначеності, загальної нестабільності та соціального нігілізму. За часів тоталітарної системи, коли держава була єдиним особливим суб'єктом функціонування усіх соціальних систем, інтернатні заклади автоматично підлягали державному керуванню. Держава, яка бере на себе винятковий пріоритет у вихованні та освіті дітей-сиріт, дітей, що залишились без батьківського піклування та дітей, що потребують особливих умов виховання та освіти не може забезпечити адекватного формування соціальної зрілості і соціальної адаптованості у вихованців інтернатних закладів, в силу їх ізольованості від соціуму. Тому повноваження держави повинні бути поширені й на недержавні, громадські та інші організації, що значно поширять соціалізаційний вплив на особистість. Громадські установи, в свою чергу, відображають роль громадянського суспільства у інтернатній освіті та вихованні.

Вкрай важливо децентралізувати політику опіки соціально-вразливих груп населення, максимально наблизивши її до адресатів допомоги. Для цього треба передати відповідні функції, принаймні на рівень муніципальних округів, закріпивши за ними стабільні джерела бюджетних доходів. Подібний маневр благотворно позначиться на думці населення про боротьбу, що проводиться, з соціальним неблагополуччям, дозволить залучити до даного процесу представників громадськості. Крім того, залучення різноманітних громадських установ, благодійних організацій дозволить розвантажити державний тягар.

У світлі сьогодення важливим є створення та участь вихованців закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в дитячих та релігійних організаціях за інтересами. Крім того, у зв'язку зі спрямованістю державної політики на полікультурне виховання громадян України, актуальною є проблема задоволення релігійних потреб дітей, залежно від їх походження та прагнень.

У четвертому розділі дисертації **«ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ТА ЛІКУВАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ»** проаналізовано особливості організації навчально-виховного процесу, лікувально-реабілітаційної роботи й соціального захисту дітей в інтернатних закладах освіти. Дано характеристику сучасного стану інтернатних закладів освіти й намічено шляхи їхнього подальшого розвитку.

Ми дійшли висновку, що вже в 20-х - 30-х роках у дитячих будинках значна увага приділялася навчально-виховній роботі. Проте, на початку 20-х років система освіти перебувала в глибокій кризі, яка охопила не тільки матеріальну базу, кадровий склад педагогічних працівників, організацію управління школами, але й зміст і якість навчання. У цей період напівголодного існування дитячих будинків не могло бути й мови про поглиблену програмно-методичну роботу.

Але вже на початку 30-х років були створені належні умови для того, щоб діти здобували освіту й готувалися до трудової діяльності. Шкільне навчання будувалося на базі у зв'язку з трудовою підготовкою вихованців до самостійного життя. Трудова підготовка здійснювалася за двома напрямками: у майстернях і в сільському господарстві. Майстерні були погано обладнані, працювали без плану й програми. У галузі сільського господарства трудова діяльність зводилася до використання хлопців як робочої сили без будь-якого керівництва й теоретичної підготовки. Приділялася увага суспільно-політичному вихованню. У дітей розвивали нахил до військово-технічних галузей знань: авто, радіо, хімія, військова справа і т. ін.

В усіх дитячих будинках діяли гуртки самодіяльності: балетні, хоріві, музичні та ін. Діти займалися різними видами спорту, організовували туристичні походи. Велика увага приділялася фізичному вихованню.

Навчально-виховний процес у дошкільних дитячих будинках був спрямований на здійснення завдання всебічного розвитку дітей дошкільного віку. Проводилася велика робота з виховання культурно-гігієнічних навичок і самостійності в обслуговуванні. Спеціальні інтернатні заклади проводили навчання й виховання на основі тісного зв'язку з життям і працею, адміністрація дбала про подальше працевлаштування вихованців.

У другій половині 50-х та у 60-ті роки велика увага приділялася удосконаленню навчально-виховного процесу в школах-інтернатах загального типу. Якісно змінювався педагогічний склад, розроблялися нові підходи до питань навчання, виховання дітей, практикувались нові форми, методи й засоби навчання, змінювалися зміст і структура навчального процесу. Значна увага

приділялася в цей час всеобучу. Адміністрація шкіл-інтернатів, вчителі й вихователі проводили ряд заходів щодо залучення дітей із сільської місцевості для отримання середньої освіти. Особливе значення в інтернатному закладі мала навчальна діяльність, яка містила навчальні заняття під керівництвом учителя і позакласні заняття під керівництвом вихователя.

У школах-інтернатах приділялася увага й трудовому вихованню учнів. Воно здійснювалося такими шляхами: 1) самообслуговування; 2) будівництво й ремонт; 3) робота на полях колгоспів і радгоспів. Особливо ефективно трудове виховання здійснювалося в процесі виробничого навчання.

З 90-х років в інтернатних закладах освіти почали впроваджуватися нові інформаційні технології, використання яких дало можливість значно поліпшити засвоєння матеріалу різноманітних навчальних дисциплін, підвищити ефективність навчання, внести елементи творчості, урізноманітнити види діяльності, позитивно впливати на психологічний та інтелектуальний розвиток дітей.

У розділі дисертації розглянуто проблеми лікувально-оздоровчої роботи та соціального захисту дітей в інтернатних закладах. Лікувально-реабілітаційний виховний процес - це процес індивідуального розвитку хворої дитини, організований на основі оптимального поєднання лікувально-оздоровчого й навчально-виховного процесів у санаторних і спеціальних інтернатних закладах.

Дослідження показало, що в довоєнний період в інтернатних закладах питання лікувально-реабілітаційної роботи перебували на другому плані й увага приділялася лише санітарно-гігієнічній роботі, оскільки пріоритетне значення мало завдання зібрати безпритульних дітей з вулиць у дитячі заклади. У цей період усі зусилля були спрямовані на створення належних матеріально-побутових умов. У різноманітних звітах, доповідних записках за 20-і - 40-і роки відбивалися лише такі напрями в роботі інтернатних закладів, як навчально-виховна робота й трудова підготовка дітей. При цьому проблеми лікувально-оздоровчої й реабілітаційної роботи практично не зачіпалися. Заклади не були укомплектовані медичним персоналом.

Систематична лікувально-реабілітаційна робота в інтернатних закладах стала проводитися з початку 50-х років. У другій половині 50-х років у всіх інтернатних закладах діти двічі на рік почали проходити повний медичний огляд. Проводилися профілактичні заходи: щеплення проти дифтерії, черевного тифу.

Складним питанням залишалася організація оздоровлення вихованців інтернатних закладів, у т. ч. особливо нужденної категорії - дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Становище трохи поліпшилося, після прийняття ВЦСПС у 1969 році постанови, яка дозволила регіональним радам і комітетам профспілок видавати вихованцям інтернатних закладів - дітям-сиротам і дітям, які позбулися піклування батьків - безкоштовні путівки в заміські піонерські табори, піонерські табори санаторного типу й оздоровчі табори для старших школярів.

У повоєнні роки стали ширше розглядатися питання соціальної підтримки вихованців дитячих будинків. Вони влаштовувалися в технікуми й училища. Постановою Ради Міністрів СРСР від 15.09.1956 р. у школи-інтернати стали приймати перш за все дітей самотніх матерів, інвалідів війни й праці, дітей-сиріт. Цим документом уперше були позначені питання соціального захисту дітей, що потребують підтримки з боку держави. Починаючи з 1984 року, діти-сироти, випускники інтернатних закладів, стали прийматися в середні спеціальні та вищі навчальні заклади поза конкурсом, а також користувалися переважним правом при зарахуванні до професійно-технічних училищ. При цьому, в період навчання вони перебували на повному державному забезпеченні за нормами, встановленими для дитячих будинків та шкіл-інтернатів.

За останнє десятиліття ХХ ст. значно зросла кількість хворих дітей. У цьому зв'язку важливою формою диференційованого навчання, виховання й реабілітації дітей стають загальноосвітні санаторні та спеціальні школи-інтернати, головне завдання яких - забезпечити поєднання загальноосвітньої підготовки в обсязі державних вимог до освіти з необхідним лікуванням, оздоровленням і реабілітацією дітей.

Є підстави стверджувати, що знання й урахування економічних, політичних і соціально-педагогічних чинників становлення й розвитку інтернатних закладів має принципове значення для їх подальшого удосконалення. Виявлення закономірностей, тенденцій і особливостей функціонування закладів інтернатного типу допоможе уникнути помилок при розробці сучасних інноваційних технологій навчання й виховання соціально незахищених дітей.

У п'ятому розділі дисертації **«КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ДЕРЖАВНА ПРОБЛЕМА»** підкреслюється, що на сучасному етапі оптимізація системи інтернатної освіти потребує ретельного вивчення діяльності керівних і педагогічних кадрів освітньо-виховних закладів цього типу. Її дослідження допомогло простежити, якою мірою одержують практичне розв'язання актуальні проблеми навчання, виховання, організації дозвілля й побуту соціально незахищених дітей.

Певних трансформацій потребує не лише організація, але й загальна концепція діяльності інтернатної освіти, що має ґрунтуватися на гуманістичній парадигмі виховання. Нині вкрай необхідна нова філософія суспільного виховання дітей та молоді з особливими потребами. Для вирішення цієї проблеми потрібно переходити від «філософії утриманців» до «філософії життєтворчості». Інтернатна освіта повинна бути для її працівників не тільки професією, але й покликанням душі, яке допоможе забезпечити цю мотивацію.

Успішно реалізувати комплексний підхід у вихованні можна за умов дотримання таких головних принципів: цілеспрямованості всього процесу виховання, системності і безперервності, свідомого акценту на зв'язок із життям країни, збагачення дітей практичним соціальним досвідом, який у складних ситуаціях допоможе їм зайняти активну позицію, педагогічної

доцільності виховних впливів, диференційованого підходу до вихованців, урахування вікових особливостей.

Вищезгадані принципи вимагають системної реалізації. Працівники інтернатних закладів освіти мають неухильно втілювати їх у життя як під час проведення занять, так і в позаурочний час.

Кожен педагог повинен прагнути допомогти розвитку здібностей, реалізації індивідуальних якостей, переорієнтації мислення дитини з репродуктивного на творче, конструктивне, утвердженню стосунків співробітництва й партнерства, творчої співпраці педагога та вихованця. Для цього працівники інтернатних закладів освіти наповнюють заняття пошуком, фантазією, моделюють проблемні ситуації у навчанні, підштовхують до пошуку власних шляхів вирішення проблем, створюють ситуацію успіху. Все це відбувається в атмосфері добровільності, особистої зацікавленості, індивідуальної роботи з кожним вихованцем та учнем. Таким чином, усі учасники навчально-виховного процесу стають колективом однодумців.

Реалізація принципів комплексного підходу до виховання потребує від держави розробки і вдосконалення концептуальної моделі фахівця, який здійснює соціально-педагогічну діяльність у системі інтернатної освіти. Тому важливим завданням у державній системі підбору, підготовки та використання кадрів інтернатної освіти є визначення головних якостей суб'єкта, що забезпечують успішне виконання цієї діяльності. У процесі визначення складових моделей підготовки кадрів інтернатної освіти необхідно також враховувати суспільні зміни, які впливають на сутність соціально-педагогічної діяльності і на систему вимог, що пред'являються до професійних працівників цієї сфери.

Соціальному педагогу інтернатного закладу доводиться розв'язувати завдання дещо відмінні від тих, які стоять перед його колегою, у звичайному загальноосвітньому навчальному закладі. Це пов'язано з тим, що у школах-інтернатах формується специфічний тип особистості, для соціалізації якої необхідне своєчасне подолання кризових ситуацій та розв'язання проблем вихованця на основі самоусвідомлення ним ставлення до самого себе, оточення, навколишнього середовища. Наставнику необхідно вчити дітей, які, будучи позбавленими батьківського тепла та ласки, нерідко встигли зневіритися і втратити будь-яку надію у своєму житті, здатність сприймати життя оптимістично. У центрі уваги соціального педагога постійно має перебувати соціалізація вихованця інтернату, інтеграція його у суспільство як альтернатива відособлення, випадання із унормованих соціальних стосунків. Наслідком такого виховання повинна стати впевненість вихованця у майбутньому, його здатність виявляти повагу та довіру не лише до самого себе, а й до всього світу.

Професійна діяльність соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату, підпорядкована такій меті, є багатофункціональною. Він організовує спілкування дітей, їх взаємовідносини, особисто впливає на їх діяльність, поведінку, розвиток; координує вплив інших педагогів, взаємодіє з батьками та опікунами вихованців, бере участь у процесі навчання, виконує адміністративні

функції (керує групою дітей, відповідає за виконання ними правил внутрішнього розпорядку, координує їх діяльність); забезпечує їх безпеку і охороняє здоров'я. У цій роботі він постійно співпрацює з адміністрацією школи-інтернату, іншими вчителями, обслуговуючим персоналом. Таким чином, здійснюється процес соціального адаптування й соціальної інтеграції вихованців. Особливо зростає роль соціального педагога на етапі вибору професії, закінчення випускниками школи і переходу в позашкільний період.

Організаційне та науково-методичне забезпечення навчального процесу у системі післядипломної освіти має бути спрямоване на підвищення якості підготовки фахівців. Це здійснюється шляхом організації навчальної й методичної діяльності на основі принципів гуманізму, демократизму, свободи, відповідальності, законності, пріоритетності загальнолюдських цінностей, органічного зв'язку з національною історією; задоволення потреб особистості інтелектуального, культурного, духовного розвитку; забезпечення розвиваючого характеру навчання, гармонійного поєднання інтегративності, варіативності та індивідуалізації змісту, форм освіти; формування нормативної, навчально-методичної, документальної бази; подальшого реформування структурних і організаційних елементів професійної підготовки у системі післядипломної освіти. Головними шляхом удосконалення управлінської компетентності керівників інтернатних закладів освіти є підвищення кваліфікації на курсах у інститутах післядипломної освіти, а також участь у всеукраїнських, обласних науково-практичних конференціях та семінарах.

Шостий розділ дисертації **«УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИМ ПРОЦЕСОМ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ»** присвячено процесу управління школою-інтернатом, який слід розглядати на рівні вироблених і прийнятих науково обґрунтованих рішень. Управління школою-інтернатом - це науково обґрунтований вплив на колектив учителів, учнів, опікунів і громадськості, що здійснюється через планування, організацію, контроль і координацію їх діяльності.

Управління школою-інтернатом визначають як цілеспрямовану дію на колектив у цілому, на окремих співробітників, дітей-сиріт для організації і узгодження їх діяльності, правильного використання сил і засобів закладу з метою підготовки і виховання високоосвічених, інтелігентних членів нашого суспільства, висококваліфікованих й інтелектуально розвинених працівників.

Управління навчально-виховною системою - це складний процес, який складається із двох взаємопов'язаних процесів: отримання інформації про систему (її стан, фактори) і вплив на неї. Інформація, що циркулює в навчально-виховній системі управління загальноосвітньою школою-інтернатом, поділяється на організаційно-педагогічну, соціально-педагогічну, психолого-педагогічну, відповідно до трьох однойменних рівнів управління.

Останнім часом набули поширення концепції, що відображають «комп'ютерний підхід» до управління, за яким процес управління зводиться до обміну інформацією і керуючими системами. Однак зазначимо, що при цьому не враховуються психологічні особливості керівника, переоцінюються його

можливості у здійсненні управлінської діяльності. Вивчення літератури про мережеві методи планування і управління свідчить, що вони дозволяють педагогам логічно пов'язувати традиційний і кібернетичний підходи в управлінні навчально-виховним процесом.

Процес управління навчальними закладами висвітлено у працях вчених по-різному, залежно від мети дослідження і рівня його узагальнення. Найбільш широко представлено в науковій літературі підхід, за яким функції управління викладено в повному обсязі, відповідно до послідовності та назв етапів, так званого, універсального управлінського циклу, змісту конкретних функцій: прогнозування, моделювання, планування, організації, зворотного зв'язку, інформаційного забезпечення, аналізу корекції тощо, або певних аспектів управління: соціально-психологічних, економічних, юридичних.

В сучасних умовах вирішальної ролі набуває кооперативна форма управління, за якої поряд з адміністративною не менше значення мають інші функції: діагностична, прогностична, координаційна, науково-методична, контрольна. Якщо в директивній моделі управління, як правило, одна людина виробляє програму, приймає рішення і здійснює контроль, то при кооперативній суб'єктами управління стають дорадчі структури: ради (педагогічна, батьківська, учнівська), благодійні, громадські організації, керівні органи закладу, самоврядування.

Управління школою-інтернатом розглядається у розділі як науково-обґрунтований вплив на колектив учителів, вихователів, учнів, опікунів і громадськості, що здійснюється за допомогою планування, організування, моніторингу та координації їхньої діяльності. Згідно з загальною теорією менеджменту інтернатних закладів, основні функції управління залежать від установленної кількості об'єктів підпорядкування, тому носіями конкретної функції є відповідні елементи системи управління.

У розділі показано, що основна увага науковців (В. Анафанасьєва, З. Береговського, Е. Березняка, В. Богачова, М. Дарманського, Л. Даниленко, М. Кириченка, Б. Кобзаря, В. Пікельної, Г. Юркевича) сконцентрована на проблемі створення управлінських моделей навчально-виховного процесу, засобах моделювання, особливостях створення ієрархічно-динамічних систем освітнього менеджменту. Водночас у психолого-педагогічних дослідженнях О. Голуб, О. Гошовського, Л. Євграфова, З. Зайцева, Л. Здачивеч, Г. Коссак, С. Коношенко, Е. Петухова, Т. Шатохіної висвітлено особливості виховання самостійності, образу «Я» у вихованців школи-інтернату, педагогічні основи попередження відхилень у розвитку та поведінці школярів, забезпечення родинних взаємовідносин у колективі дітей-сиріт.

Висвітлено сутність підходів О. Ельбрехт, Г. Єльнікової, Г. Полякової до з'ясування змісту, форм і методів адаптивного управління, його ознак в залежності від умов функціонування навчального закладу та його специфіки.

Вивчення наукової літератури з проблеми дослідження стало підґрунтям розробки авторського підходу до забезпечення управління навчально-виховним процесом у загальноосвітніх школах-інтернатах. У розділі дослідження

визначено сутність управління загальноосвітніми школами-інтернатами як виду адаптивного управління, що реалізується через таку організацію навчально-виховного процесу, яка забезпечує адаптацію випускників до життєвих реалій. Підкреслюється, що організаційно-адаптивне управління школою-інтернатом як середнім загальноосвітнім навчальним закладом, здійснюється через цілеспрямовану дію на колектив, окремих співробітників, вихованців, оптимальне використання ресурсів і засобів інтернатного закладу з метою формування та розвитку в учнів навичок адаптації в сучасному суспільстві.

ВИСНОВКИ

1. На різних етапах суспільного розвитку існували групи дітей і підлітків, які потребували державної допомоги й підтримки. У зв'язку з цим, державою створювалися особливі заклади суспільного виховання дітей (дитячі притулки, дитячі будинки, дитячі комуни, загальноосвітні школи-інтернати, гімназії-інтернати, ліцеї-інтернати, санаторні школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати, школи соціальної реабілітації, навчально-реабілітаційні центри й ін.). Оптимізація їхньої роботи на сучасному етапі можлива тільки на основі ретельного вивчення діяльності освітньо-виховних закладів цього типу в історичному аспекті.

2. Необхідність створення й розвитку мережі інтернатних закладів освіти в Україні зумовлювалася перш за все передумовами соціально-економічного характеру, що особливо виявились у складний воєнний і повоєнний час, під час голодоморів, у період відновлення народного господарства. Кризові явища й загострення соціальних протиріч спостерігаються й в епоху побудови незалежної держави України. Збільшення дітей-сиріт, хворих дітей і дітей з вадами в розвитку, зростання дитячої злочинності й безпритульності, проблеми неповних сімей змушують наполягати на доцільності організації інтернатних навчально-виховних закладів, їхнього подальшого розвитку й удосконалення в сучасних умовах.

3. Теоретичне обґрунтування становлення й розвитку інтернатних закладів було дано в працях видатних діячів освіти кінця XVIII - першої половини XIX ст., представників суспільно-педагогічного руху другої половини XIX ст., які розкрили суспільну сутність виховання, досліджували теоретичні аспекти діяльності виховних і сирітських будинків, дитячих притулків, а також учених-педагогів першої половини XX ст., які розробили ідею соціального виховання підростаючих поколінь.

4. Інтернатні заклади освіти у своєму розвитку за період із 1917 до 2010 років пройшли чотири етапи. На першому етапі свого існування (20 - 40-ві рр.) інтернатні заклади виконували функцію притулків для знедолених дітей і вирішували завдання порятунку дитячого населення. На двох наступних етапах (50-60-ті рр. 70-80-ті рр.) головними стають виховна й освітня функції. На сучасному стані пріоритетного значення набуває удосконалення навчально-виховного процесу й лікувально-реабілітаційної роботи інтернатних закладів. У

цей період значно поліпшилася система виробничого навчання, фахової підготовки учнів, профілактичної, корекційної, реабілітаційної роботи, спрямованої на успішну соціалізацію особистості. Почався розвиток широкої мережі інтернатних закладів освіти різноманітних типів. Головними тенденціями їхнього розвитку в досліджуваний період є: посилення матеріальної допомоги інтернатним закладам з боку держави й громадськості, формування оптимальної їх мережі; поліпшення організації навчально-виховного процесу, лікувально-реабілітаційної роботи; якісне поліпшення кадрового складу; зростання кількості спеціальних інтернатних закладів.

5. Розвиток інтернатних закладів йшов шляхом нарощування їхнього виховного потенціалу. Якщо в 20-х - 40-х рр. ХХ ст. першорядне значення мали господарсько-побутові питання, то починаючи з 50-х рр. пріоритетною стає проблема удосконалення навчально-виховного процесу. Інтернатні заклади домоглися значних успіхів у цьому напрямку. Вдалося знайти оптимальні форми освітньо-виховної діяльності, що відповідають їхній специфіці, створити базу для виробничого навчання, трудового й фізичного виховання, виробити ефективну систему позакласної й позашкільної виховної роботи. Під час останнього десятиліття в навчально-виховний процес активно впроваджувалися нові інформаційні технології. Постійно поліпшувався кадровий склад інтернатних закладів, удосконалювалася науково-методична робота.

Водночас виявилися труднощі й вади в організації навчально-виховного процесу, що виявлялися на різних етапах розвитку інтернатних закладів освіти: слабка технічна оснащеність навчальних кабінетів і лабораторій, відсутність ефективної системи управління, підготовки й перепідготовки педагогічних кадрів, недостатня узгодженість навчальної і позанавчальної роботи.

6. Навчально-виховний процес в інтернатних закладах проводився з урахуванням психічних особливостей дітей і поєднувався з цілеспрямованою лікувально-реабілітаційною роботою, що припускала надання медичної й психолого-педагогічної допомоги вихованцям, з метою їхньої адаптації до умов навчання й життєдіяльності. Лікувально-реабілітаційний процес, як органічна частина педагогічного процесу забезпечував індивідуальний розвиток хворої дитини на основі оптимального поєднання лікувально-оздоровчих і навчально-виховних заходів у санаторних і спеціальних інтернатних закладах.

Систематична лікувально-реабілітаційна робота в інтернатних закладах із залученням спеціалістів починається з 50-х рр. ХХ ст. Разом з цим було вперше поставлено питання соціального захисту дітей, які потребують підтримки з боку держави. З середини 80-х рр. вихованцям інтернатних закладів надаються певні соціальні гарантії. Основним принципом діяльності інтернатних закладів освіти було забезпечення поєднання дидактичної, виховної й реабілітаційної систем.

7. На початок ХХІ ст. створено мережу інтернатних закладів різноманітних типів, що в цілому відповідають потребам населення. У дитячих будинках, школах-інтернатах, навчально-реабілітаційних центрах сформувалися стабільні педагогічні колективи з достатньо високим рівнем

кваліфікації. Формується система діагностики й урахування дітей з обмеженими можливостями, здійснюється їхнє інтегроване навчання, впроваджуються нові технології навчально-виховної й лікувально-реабілітаційної роботи. Інтернатні заклади відчують труднощі, пов'язані з недостатнім фінансовим забезпеченням, поширенням соціального сирітства, зростанням захворювань.

8. Проведене дослідження дозволило визначити основні прогностичні тенденції розвитку інтернатних закладів.

По-перше, оптимальні умови соціального становлення особистості в інтернатних закладах створюються за наявності в них атмосфери співробітництва, партнерства й взаємодопомоги, чіткості визначення соціальних цілей. По-друге, інтернатні заклади освіти мають великі потенційні можливості для поглибленої роботи з обдарованими й талановитими дітьми. Обдаровані учні в спеціалізованих інтернатних закладах набагато швидше й інтенсивніше реалізують свій інтелектуальний та творчий потенціал. По-третє, історичний досвід дає підстави зробити висновок, що участь вихованців у продуктивній праці була й залишається важливим засобом їх підготовки до життя в майбутньому. По-четверте, надзвичайно велике значення для організації цілісного навчально-виховного процесу інтернатних закладів має створення на науково обґрунтованих педагогічних і фізіолого-гігієнічних засадах особливого режиму, який повинен містити: обов'язкову позапрограмну навчальну роботу (самопідготовка, консультації); суспільно-корисну працю; розвиваючі види діяльності учнів. Чітке виконання режиму, що розробляється відповідно до педагогічних і гігієнічних норм, позитивно відбивається на розумовому розвитку дітей, сприяє значному підвищенню якості знань, створює належні умови для ліквідації неуспішності. По-п'яте, інтернатні заклади виконували й будуть виконувати в сучасних умовах соціально-педагогічну функцію корекції, яка сприяє розв'язанню проблеми попередження девіантної поведінки дітей і підлітків. По-шосте, зміни, що відбулися в суспільній, економічній, соціальній і демографічній ситуації України, вимагають визначення основних напрямків перебудови сформованої системи інтернатних закладів.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні рекомендації: необхідно розвивати інтернатні заклади, орієнтовані на дітей, які потребують навчально-лікувально-реабілітаційної роботи в умовах санаторних та спеціальних шкіл-інтернатів; потребує розширення мережа навчально-реабілітаційних центрів; заслуговують заохочення й розвитку такі форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, як усиновлення (удочеріння) і опіка (піклування); існує потреба в розширенні системи дитячих будинків сімейного типу, а також інституту прийомних родин, у створенні належних умов для інтелектуального, духовно-фізичного розвитку вихованців інтернатних закладів, незалежно від їх профілю й типу, максимально наближених до сімейних та впровадження інклюзивного навчання.

Кожна школа-інтернат повинна стати школою життєтворчості, де

діяльність дитини супроводжується ситуацією успіху, де забезпечується єдність фізичного, духовного і морального розвитку особистості, педагогічної підтримки та захисту дитини, її адаптації до самостійного життя, згідно з вимогами, закладеними у нормативно-правових документах чинного законодавства в галузі освіти.

Основні положення дисертаційного дослідження викладено у таких публікаціях автора:

Монографії

1. **Покась В.П.** Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні: [монографія] / В.П. Покась. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 208 с.
2. **Покась В.П.** Інтернатні заклади освіти: філософія, історія, стратегія розвитку: [монографія] / В.П. Покась. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 277 с.

Посібники

3. Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді: методичний посібник / [Мадзігон В.М., Бех І.Д., Тименко М.П., Левченко Г.Є., Закатнов Д.О., Керцер Н.О., Осипов О.В., **Покась В.П.**, Гуцан Л.А., Жемера Н.В., Белова Ю.Ю., Мачуський В.В., Мельник О.В., Тименко В.М.]; за ред. М.П. Тименка. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – 153 с. (здобувачем підготовлено розділ 3 «Педагогічні засоби управління професійним самовизначенням особистості»).
4. Соціально-психологічна служба в освітньо-виховних закладах України: навчально-методичний посібник / [Максименко Ю.Б., Колесник І.П., Хомік Л.В., **Покась В.П.** Аблятипов А.С., Беловіцька Є.П., Норченко В.Н.] – К.: РННЦ «ДІНІТ», 2001. – 100с. (здобувачем підготовлено розділ 1.1 «Етапи розвитку і структура побудови соціально-психологічної служби»).
5. Усиновлення дітей в Україні: науково-методичний посібник-довідник / [Копиленко О.Л., Сусол О.К., Коваленко О.В., **Покась В.П.**, Аблятипова Н.А., Аблятипов А.С., Ластовецький О.О.]; за ред. О.Л. Копиленка. – К.: РННЦ «ДІНІТ», 2003. – 127 с. (здобувачем підготовлено розділ 2.1 «Про Національну програму «Діти України», «Про центр з усиновлення дітей»)

Статті у фахових наукових виданнях

6. **Покась В.П.** Формування змістового простору у галузі спеціальної загальноосвітньої та професійної підготовки дітей з вадами розвитку

- як державна політика / В.П. Покась // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Змістові засади професійної підготовки соціально-педагогічних працівників. – Кам'янець-Подільський державний університет, 1999. – С. 35-40.
7. **Покась В.П.** Філософія інтернатної освіти: сутність та стратегія реалізації / В.П. Покась // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 32. – С. 236-241.
  8. **Покась В.П.** Інтернатна освіта як об'єкт реалізації гуманістичної філософії освіти / В.П. Покась // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 37. – С. 426-431.
  9. **Покась В.П.** Організаційно-педагогічні проблеми створення та розвитку спеціальних шкіл-інтернатів реалізації / В.П. Покась // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 40. – С. 335-343.
  10. **Покась В.П.** Благодійництво у розвитку інтернатної освіти та виховання / В.П. Покась // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 42. – С. 453-459.
  11. **Покась В.П.** Лікувально-реабілітаційна робота в інтернатних закладах / В.П. Покась // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 43. – С. 415-422.
  12. **Покась В.П.** Досвід організації навчально-виховної роботи у школах-інтернатах / В.П. Покась // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Збірник наукових праць. – Київ: Віпол, 2010. – Вип. 25. - С. 406-417.
  13. **Покась В.П.** Інтернатна освіта: історія становлення та розвитку в Україні / В.П. Покась // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П.Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – №2. – С. 109-116.
  14. **Покась В.П.** Дитиноцентризм як принцип управління системою інтернатної освіти / В.П. Покась // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. - Вип. 10. - С. 16-24.
  15. **Покась В.П.** Соціальний захист дітей в інтернатних закладах / В.П. Покась // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. - Вип. 11. - С. 35-40.
  16. **Покась В.П.** Перепідготовка та використання кадрів інтернатної освіти як державна проблема / В.П. Покась // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. - Вип. 12. – С. 18-24.
  17. **Покась В.П.** Зарубіжний досвід створення та функціонування інтернатних закладів освіти: приклад для України / В.П. Покась //

- Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – Вип. 19. – С. 394-400.
18. **Покась В.П.** Основні екзистенціали інтернатної освіти / В.П. Покась // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. - Вип. 96.- С. 40-51.
  19. **Покась В.П.** Загальноосвітні школи-інтернати як навчально-виховні заклади нового типу: особливості становлення та розвитку / В.П. Покась // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. - Вип. 98. - С. 55-67.
  20. **Покась В.П.** Нова парадигма розвитку реабілітаційної педагогіки у ХХІ столітті / В.П. Покась // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. - Вип. 99. - С. 73-80.
  21. **Покась В.П.** Організація навчальної роботи в школах-інтернатах у період їх становлення / В.П. Покась // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. - Вип. 100. - С. 83-93.
  22. **Покась В.П.** Проблеми підготовки кадрів для роботи в системі інтернатної освіти / В.П. Покась // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. - Вип. 14. – С. 56 - 62.
  23. **Покась В.П.** Шкільництво в Україні: становлення та історична генеза інтернатної освіти / В.П. Покась // Рідна школа. – 2011. - №3 (975). - С. 43-47.
  24. **Покась В.** Соціально-педагогічні умови оновлення змісту освіти і соціалізації вихованців інтернатних закладів / В.П. Покась // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 6 - С. 207-213.
  25. **Покась В.П.** Філософські та соціально-педагогічні аспекти корекційної роботи з дітьми у спеціальних інтернатних закладах освіти / В.П. Покась // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 22. – С. 304-307.

АНОТАЦІЇ

Покась В.П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2012.

У роботі з позицій сучасної філософської методології відносно повно відтворена цілісна картина діяльності інтернатних закладів освіти України, де інтернатний заклад є поняттям, що охоплює собою систему нововведень, які істотно змінюють результати освітнього процесу. З'ясовано, що це державний заклад, який забезпечує утримання, розвиток, виховання та навчання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, а також дітей, які мають вади у розвитку та поведінці.

Розкрито історичні та соціально-педагогічні передумови виникнення інтернатних закладів освіти, розглянуто організаційно-педагогічні проблеми, визначено етапи їх становлення та розвитку. Доведено, що на всіх етапах розвитку суспільства основною причиною виникнення інтернатних закладів для соціально незахищених дітей були соціально-економічні умови.

Дається характеристика всіх типів інтернатних закладів освіти (дитячих будинків, шкіл-інтернатів та ін.), аналізуються зміст, особливості організації навчально-виховного процесу, основні напрями лікувально-реабілітаційної роботи й соціального захисту дітей, кадрове забезпечення, управлінські аспекти.

Вивчення історичного досвіду дозволило визначити тенденції та перспективи розвитку інтернатних закладів різних типів у сучасних умовах.

Доведено, що управління навчально-виховним процесом у закладах інтернатного типу забезпечує ефективну гармонійну взаємодію керівники - вихованці - суспільство і ґрунтується на оволодінні керівником професійно-управлінською компетентністю.

Ключові слова: інтернатні заклади, дитячі будинки, школи-інтернати, соціальний захист, лікувально-реабілітаційна робота, управління навчально-виховним процесом.

Покась В.П. Изменение философской парадигмы управления учебно-воспитательным процессом интернатных заведений образования. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук из специальности 09.00.10 – философия образования. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2012.

В работе из позиций современной философской методологии относительно полно воспроизведено целостную картину деятельности интернатных заведений образования Украины, где интернатное заведение

является понятием, которое охватывает собой систему нововведений, которые существенно изменяют результаты образовательного процесса. Выяснено, что это государственное заведение, которое обеспечивает содержание, развитие, воспитание и учебу детей-сирот и детей, которые лишены родительской заботы, а также детей, которые имеют изъяны в развитии и поведении.

Общеобразовательная школа-интернат входит в общую систему управления образованием в стране. В диссертации общеобразовательная школа-интернат трактуется как целостная система, которая является составляющей системы управления образованием в стране, потому управление охватывает все виды связей и отношений, которые складываются внутри общеобразовательной школы-интерната, а также между интернатным учреждением и другими социальными институтами.

Раскрыты исторические и социально-педагогические предпосылки возникновения интернатных заведений образования, рассмотрено организационно-педагогические проблемы, определены этапы их становления и развития. Доказано, что на всех этапах развития общества основной причиной возникновения интернатных заведений для социально незащищенных детей были социально-экономические условия.

Дается характеристика всех типов интернатных заведений образования (детских домов, школ-интернатов, и др.), анализируется содержание, особенности организации учебно-воспитательного процесса, основные направления лечебно - реабилитационной работы и социальной защиты детей, кадровое обеспечение, управленческие аспекты.

Изучение исторического опыта позволило определить тенденции и перспективы развития интернатных заведений разных типов в современных условиях.

Учебно-воспитательный процесс в дошкольных детских домах был направлен на осуществление задания всестороннего развития детей дошкольного возраста. Также рассмотрены проблемы лечебно-оздоровительной работы и социальной защиты детей в интернатных заведениях. Лечебно-реабилитационный воспитательный процесс - это процесс индивидуального развития больного ребенка, организованный на основе оптимального сочетания лечебно-оздоровительного и учебно- воспитательного процессов в санаторных и специальных интернатных заведениях.

В работе показано, что система подбора, подготовки и использования руководящих кадров интернатного образования на современном этапе продолжает развиваться. Главные перспективы ее совершенствования связаны как с увеличением финансирования интернатных заведений, так и с усовершенствованием существующей системы, которая предусматривает поиск новых методов образования и воспитания детей.

Постоянное развитие лучших профессиональных, социокультурных и личностных качеств работников возможно при условиях последующего увеличения эффективности заведений, подготовки социальных педагогов и повышения квалификации руководящих кадров системы интернатного

образования. Залогом этого выступает системность организации учебно-воспитательного процесса в педагогических заведениях, приоритетность аксиологического компонента подготовки и переподготовки социальных педагогов, применения, как лучших традиционных, так и инновационных форм и методов учебы.

Управление как общественный феномен основывается на организационной деятельности личности человека, который имеет организационное мышление, организационное сознание, организационную культуру. Управление основывается на системном комплексном подходе к управленческой деятельности и обеспечивает реализацию принципов непрерывной учебы, воспитания и профессионального развития всех участников педагогического процесса.

Доказано, что управление учебно-воспитательным процессом в заведениях интернатного типа обеспечивает эффективное гармоничное взаимодействие: руководители - воспитанники - общество и основывается на овладении руководителем профессионально-управленческой компетентностью.

Ключевые слова: интернатные заведения, детские дома, школы-интернаты, социальная защита, лечебно - реабилитационная работа, управление учебно-воспитательным процессом.

Pokas V.P. – The Change of Philosophical Paradigm of Educational Process in Residential Educational Institutions in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for degree a Doctor in Philosophy: speciality 09.00.10 – Philosophy of Education. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

The dissertation provides the present-day philosophical and methodological analysis of residential educational institution activity in Ukraine, where a residential educational institution is a concept that involves a system of innovations that significantly influence the results of the educational process. In the paper it is defined in the paper as a state institution that provides maintenance, development, education and training of orphans, children deprived of parental care and children with disabilities in development and behaviour.

The paper reveals historical, social and educational prerequisites of formation of residential educational institutions; organizational and pedagogical problems are considered, and the stages of their growth and development are defined. It is proved that socio-economic conditions were the main cause of formation of residential educational institutions for disadvantaged children at all stages of society development.

The author gives a characteristic of the main types of residential educational institutions (orphanages, boarding schools, etc.) The content, typical features of educational process, the main directions of treatment and rehabilitation work and social protection of children are analysed in the dissertation.

The study of historical experience has allowed identifying trends and prospects of development of different types of residential educational institutions under present conditions.

The author proves that the management of educational process in residential educational institutions provides effective harmonious interaction in the chain management – wards – society, which is based on mastery and managerial competence of the principal.

Keywords: residential educational institutions, orphanages, boarding schools, social security, medical and rehabilitation work, management of educational process.